

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ У ФОРМУВАННІ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ КУРСАНТІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

УДК : 340 (477): 167.7: 356.13

В. В. Райко

Військовослужбовці Державної прикордонної служби України (ДПСУ) в сучасних умовах завдання із забезпечення національних, воєнних, економічних інтересів України на державному кордоні виконують в умовах безперервних спроб організованих злочинних угруповань протиправно переміщувати через державний кордон незаконних мігрантів, зброю, боєприпаси, предмети контрабанди та провадити інші злочинні дії, які здебільшого характеризувалися напористістю та зухвалістю.

Події, що мали місце у вигляді ескалації терористичних виявів у світі, зумовили суттєве нарощування зусиль в охороні державного кордону з метою завчасної протидії прогнозованому збільшенню незаконної міграції з регіонів бойових дій та можливому використанню екстремістськими організаціями як легальних, так і нелегальних каналів для переміщення через кордон терористів, засобів терору і диверсій. За цих умов підтримання у персоналу законності та правопорядку стало вирішальним чинником ефективного та якісного функціонування ДПСУ.

Військова організація завжди була та залишається складовою частиною суспільства. Тому все, що характеризує культуру суспільства, поширюється і на військові формування. Негативні чинники, про які щодня повідомляють засоби масової інформації та які виносяться на різні рівні державної політики, безпосередньо впливають на формування правової культури у курсантів-прикордонників.

Випускники Національної академії Державної прикордонної служби України (НАДПСУ) – це офіцери, які безпосередньо здійснюють керівництво прикордонними частинами та підрозділами, займаються навчанням і вихованням підлеглих. Правова культура завжди займала важливе місце в їх

діяльності. У сучасних умовах ці функції значно розширюються та ускладнюються, що висуває більш високі вимоги до правової культури випускників академії.

У статті 49 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України сказано, що “військовослужбовці повинні постійно бути зразком високої культури, скромності й витримки, берегти військову честь, захищати свою й поважати гідність інших людей”. Стаття 50 того ж Статуту трактує, що “відносини між військовослужбовцями повинні ґрунтуватися на взаємній повазі” [1, с. 18].

“Військовослужбовці повинні бути ввічливими у спілкуванні з іншими особами, виявляти особливу увагу до осіб похилого віку, жінок і дітей, поступатись їм місцем у громадському транспорті, сприяти захисту честі й гідності громадян, додержанню громадського порядку” [1, с. 19]. По відношенню до цивільного населення виконання вказаних вимог є важливим життєвим принципом офіцера високої правової культури.

Проблема формування правової культури в офіцерського складу Державної прикордонної служби України не була предметом спеціального дослідження. Недостатня теоретична розробка цієї проблеми в педагогічно-психологічній літературі, потреба вдосконалення навчально-виховного процесу, зокрема розвитку правової культури в офіцерів-прикордонників, дала можливість сформулювати мету статті, визначення особливостей формування правової культури в офіцерського складу Державної прикордонної служби України.

Як свідчить аналіз результатів практичної діяльності різних категорій вихователів і командування факультетів, робота з формування правової культури у майбутніх офіцерів-прикордонників знаходиться на недостатньому рівні та не відповідає вимогам, які ставляться до неї на сучасному етапі розвитку ДПС України. Більшу увагу на цю роботу звертає науково-педагогічний склад, у значно меншій мірі – начальники факультетів НАДПСУ та командири навчальних підрозділів. Пояснюється це тим, що дані категорії

недостатньо підготовлені у цьому відношенні, слабо володіють знаннями, уміннями й навичками правового виховання.

У свою чергу все це негативно впливає на ставлення курсантів до вдосконалення власної правової культури. За даними анкетування, було виявлено, що курсанти I та II курсів значно менше часу приділяють своєму культурному самовдосконаленню. Переоцінка ролі цього процесу відбувається, як правило, після військового стажування на кордоні, коли курсанти на практиці бачать та усвідомлюють роль правової культури у службовій діяльності командира. На III курсі цей процес набуває прискорення, оскільки формується мотиваційна сторона цього виду діяльності в становленні майбутнього офіцера.

Слід звернути увагу на те, що в НАДПСУ є певний потенціал та умови для вирішення проблеми формування правової культури у курсантів, але на практиці вони реалізуються недостатньо через відсутність чіткої системи роботи у цьому напрямку. Крім цього, необхідно враховувати також труднощі та протиріччя об'єктивного і суб'єктивного плану, що впливають на ефективність формування правової культури.

Аналіз відзивів на випускників НАДПСУ свідчить про те, що значна їх частина недостатньо підготовлена до роботи з особовим складом. У більшості відзивів відмічені такі типові недоліки: відсутність інтересу до виховної роботи з підлеглими, поверхневі психолого-педагогічні та методичні знання, труднощі у проведенні індивідуальної виховної роботи, невміння зміцнювати військову дисципліну.

Як показало дослідження, основними причинами такого становища є:

традиційна недооцінка необхідності формування правової культури у курсантів-прикордонників;

відсутність у ДПСУ системи формування правової культури у різних категорій військовослужбовців;

слабка орієнтація курсантів на роботу з підвищення рівня своєї правової культури.

Особливістю правової культури майбутнього офіцера-прикордонника є тісний взаємозв'язок моральної та правової сторін вимог, які висуваються до нього. Багато моральних за своїм змістом правил практично зведені до вимог статутів і присяги, тобто закріплені юридично.

Аналіз результатів пошукового експерименту дав можливість визначити декілька груп труднощів процесу формування правової культури у курсантів-прикордонників.

Перша група труднощів пов'язана з рівнем розвитку правової культури у курсантів. До цієї групи віднесено:

низький рівень розвитку правових знань у курсантів як важливої складової частини правової культури. Причому це у різній мірі стосується курсантів I та IV курсів;

слабке використання можливостей НАДПСУ із стимулювання діяльності курсантів щодо розвитку та вдосконалення правової культури;

недостатньо сформовані загальнолюдські якості курсантів, які обумовлені впливом сімейного виховання чи впливом деструктивно спрямованих мікрогруп у суспільстві;

слабка практична спрямованість діяльності, відсутність конкретних рекомендацій з формування правової культури, її вдосконалення;

недостатнє розуміння сутності самовиховання у формуванні правової культури майбутнього офіцера.

Друга група труднощів пов'язана з характеристикою суб'єкта діяльності формування у курсантів правової культури – командним складом факультетів НАДПСУ та науково-педагогічним складом. До цієї групи труднощів віднесено:

1) слабке усвідомлення командним складом факультетів НАДПСУ своєї ролі в процесі формування у курсантів правової культури. 79 % із 342 респондентів під час індивідуальних бесід визнали, що часто навіть деякі офіцери недооцінюють значення рівня своєї правової культури (манеру мови, статутні відносини з підлеглими тощо);

2) труднощі в організації самого процесу формування правової культури у курсантів НАДПСУ. Основними серед них є:

невисокий рівень спрямованості всього навчально-виховного процесу в академії на формування у курсантів правових і духовних якостей;

недостатня орієнтація діяльності різних категорій науково-педагогічного та командного складу на вирішення цього важливого питання;

відсутність спеціальної програми діяльності з формування правової культури у курсантів, що гальмує роботу командного та науково-педагогічного складу у даному напрямку;

необхідність відпрацювання єдиної системи діяльності науково-педагогічного складу та командирів підрозділів щодо вдосконалення правової культури курсантів НАДПСУ.

Існує група труднощів, обумовлених процесами, що відбуваються у макросоціальному середовищі. Ця група труднощів включає в себе:

падіння престижу професії офіцера в суспільстві;

недостатнє відпрацювання системи соціального захисту військовослужбовців, недоліки у побутовому благоустрої курсантів, в організації їх дозвілля.

До причин труднощів формування правової культури у курсантів віднесено:

відсутність в організації навчально-виховного процесу в НАДПСУ системи формування у курсантів правової культури;

недостатнє залучення курсантів до активної культурно-масової діяльності, а також недостатнє використання можливостей культурних закладів міста та області для формування загальної культури у курсантів;

слабке використання можливостей військового стажування на кордоні в інтересах формування правової культури у курсантів;

недостатнє врахування думок, настроїв і пропозицій курсантів з боку їх командирів підрозділів.

Аналіз труднощів у роботі з формування правової культури у курсантів дозволив виділити протиріччя цього процесу:

між вимогами до професійної компетенції майбутнього офіцера як вихователя своїх підлеглих та рівнем сформованості у нього правової культури;

прагненням підвищити рівень своєї правової культури та падінням престижу служби на кордоні;

економічними, соціальними та політичними умовами, що досить швидко змінюються, та впливом цих умов на життєдіяльність ДПСУ.

Ці протиріччя та труднощі характеризують особливості формування правової культури у курсантів. Лише їх успішне вирішення надасть можливість для розвитку досліджуваного процесу.

Отже, на всіх ланках НАДПСУ є певне розуміння необхідності вдосконалення формування правової культури, прагнення надати йому більш організованого та цілеспрямованого характеру. Більшість командирів підрозділів, викладачів беруть участь у реалізації завдань формування правової культури. Важливою тенденцією у вирішенні цього питання є прагнення вирішити його у межах правового виховання курсантів, звертаючи увагу на формування у них загальнолюдських якостей.

Інтерв'ювання, проведене з курсантами та офіцерами після військового стажування, свідчить, що в діяльності молодих офіцерів на кордоні суперечливо поєднуються невизначеність і наднормативність, що посилюється в ряді підрозділів екстремальністю і постійним ризиком. Службова діяльність у таких умовах, стійке емоційне напруження часто призводять до специфічних виявів професійних відхилень, що відмічаються на таких рівнях: потрібнісно-мотиваційному, функціональному, комунікативному. У першому випадку мова йде про зниження емоційної стійкості як домінуючої характеристики в структурі особистості. У другому – про зниження рівня її працездатності. І в третьому випадку – про втрату вміння цілеспрямованої взаємодії з навколишнім середовищем.

Підвищення рівня криміналізації повсякденних соціально-економічних відношень, зростання правового нігілізму, падіння рівня моральності населення, в тому числі і військовослужбовців, негативно впливають на стан справ у підрозділах. Невіра в можливість права як ефективного способу упорядкування і гармонізації суспільних стосунків грає роль психологічного захисту (своєрідного внутрішнього виправдання) в ситуаціях відчуження від цілей необхідної діяльності і переорієнтації певної частини молодих офіцерів на досягнення власного матеріального добробуту. В результаті таких настанов у молодих офіцерів формується байдужість до оперативно-службових завдань, що, в свою чергу, стає вирішальною умовою, психологічним аспектом внутрішньої байдужості, спонукає його до виконання дій, які суперечать правовому статусу і моральному характеру службової діяльності.

Відчуження породжує службову пасивність, скептичне ставлення до таких моральних категорій, як професійний обов'язок, честь, непідкупність. Дія економічного чинника не тільки причина відтоку кадрів, їх внутрішньої капітуляції, але й чинник, який полегшує ангажування криміналітетом, їх корумпування і створення передумов для інших форм службової зради.

На відхилення моральної відповідальності, морально стійкої поведінки молодого офіцера в процесі оперативно-службової діяльності, на формування в період його навчання в НАДПСУ морально-професійної свідомості, моральних почуттів впливає ряд чинників внутрішнього і зовнішнього порядку.

Зовнішні чинники – це недоліки системи політичної та економічної організації суспільства. Існування ж внутрішніх чинників базується на вадах прикордонної системи, що відображають негативні традиції, перекручені стереотипи мислення, що виникають при проходженні служби.

Вивчення впливу психологічних чинників, породжуваних специфікою прикордонної служби, дозволили виявити, що основними мотивами правопорушень під час виконання оперативно-службових завдань є такі:

офіцером керує неправильно зрозуміле почуття обов'язку й інтересів служби;

світоглядні і моральні переконання офіцера стають для нього визначальним чинником, а вимоги професії і посади – другорядними;

офіцером керує прагнення максимально використати свої владні повноваження, владу над людьми.

Таким чином, в основі низької службової дисципліни офіцерів лежить не низький професіоналізм, а низька правова культура. Такий стан справ обумовлений розповсюдженням думки про те, що в ДПСУ службова діяльність настільки регламентована законами, уставами, наказами, інструкціями, що для моральності просто не залишається місця. Думка ця глибоко помилкова з таких причин:

по-перше, усі документи правового характеру орієнтовані на оптимальний рівень оперативно-службової діяльності офіцера. На цій підставі начальник може вимагати від військовослужбовця лише того, щоб він виконав свої обов'язки. Усе, що офіцер не тільки повинен, але і може виконати, визначається велінням совісті, тобто рівнем правової вихованості, правової культури;

по-друге, всі керівні документи не містять однозначних рішень для будь-якої ситуації, але лише приписують обмежувальні рамки, в яких рішення повинні бути прийняті. Рамки ці бувають настільки широкі, що залежно від рівня сформованості правової культури і моральної вихованості військовослужбовця ситуація, що створилася, може бути вирішена тактовно, гуманно і формально-бюрократично, з ігноруванням почуття гідності людей, залучених в неї;

по-третє, коли у військовому колективі починають переважати негативні моральні цінності. Будь-якому злочину передують відхилення в свідомості особистості, створення у неї на світоглядному рівні аморальних настанов. У кінцевому рахунку це призводить до правової деградації особистості і колективу, коли в ньому подібні настанови починають розглядатися як нормальні.

Отже, вивчення досвіду роботи НАДПСУ свідчить про наявність широких можливостей для формування правової культури курсантів, але ці

можливості використовуються не повністю внаслідок недостатньо розробленої теорії цього питання.

Більшу увагу на цю роботу звертає науково-педагогічний склад значно меншою мірою – начальники факультетів НАДПСУ та командири підрозділів. Пояснюється це тим, що дані категорії недостатньо підготовлені у цьому відношенні, слабо володіють знаннями, уміннями й навичками.

У процесі формування правової культури в офіцерського складу важливо виховувати в особистості вищі правові почуття, які б регулювали їх поведінку (відповідальність, справедливість тощо), інакше головним регулятором її стануть прості емоції (гнів, страх тощо), які спричиняють ситуативну поведінку.

Отже, на шляху до правової держави необхідно переосмислити погляд, що існував раніше, на роль права в суспільному житті. Стосовно держави і права домінуюча роль повинна залишатися за правом, усі державні органи повинні безумовно підкорятися законам, що діють за юридичними нормами. Саме право повинно стати потужним антитоталітарним чинником, що охоплює всі сфери громадського життя. Нові правові механізми повинні гарантувати кожній особистості реальне здійснення її невід'ємних людських прав. Саме високий правовий статус особистості може стати свого роду точкою відліку у створенні нової правової культури офіцера-прикордонника.

Для вирішення проблеми покращання якості професійної підготовки прикордонників необхідно суттєво активізувати педагогічні дослідження процесу формування правової культури у персоналу ДПСУ в умовах службової діяльності на підставі сучасних педагогічних технологій.

Список використаної літератури

1. Статути Збройних Сил України. – К. : Варта, 1999. – 535 с.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Романишина Л. М.